

Acta Medicinae et Sociologica (2025)
Vol.16. No.40. (5-19)

doi:

<https://doi.org/10.19055/ams.2025.08/01/1>

UNIVERSITY OF
DEBRECEN
FACULTY OF
HEALTH SCIENCES
NYÍREGYHÁZA

Az ember- és természetközeli városoknak vannak Magyarországon történelmi gyökerei /Aspektusok és impressziók a városkutatás kapcsán

Lácza Magdolna¹

¹Professzor emeritus, Debreceni Egyetem, 4400. Nyíregyháza, Sóstói u. 2-4.;

[ORCID: 0000-0002-5414-2181](https://orcid.org/0000-0002-5414-2181)

INFO

Lácza Magdolna
laczay.magdolna@etk.unideb.hu

Keywords

urban research
urbanization,
city types,
functions,
catchment areas,
settlement development

ABSTRACT

In Hungary, cities close to people and nature have historical roots /Aspects and impressions regarding urban research

Nowadays, the population is significant, the vast majority of the population of our continent lives in cities or in urban environments. Research into the concept, types and legal privileges of the city intensified in Hungary in the 20th century. Urban characteristics are addressed by several branches of social science, including geography, economics, administration, art, geography, and ethnography. An important challenge for today's urban researchers is the multidisciplinary research of the lifestyle of the population living in the city and its catchment area, as well as the examination of the domestic possibilities of urbanization. The study presents the Hungarian researchers of those historical disciplines who have scientifically explored domestic urban development in their works and contributed to the development of the possibilities of urban development. From the work of various research circles, we can learn about the Hungarian characteristics of the city and its environment, the urbanization of catchment areas, based on which today's settlement and social researchers try to present and forecast the current characteristics and expected tasks of the quality of life. Hungarian urban research is somewhat late compared to international research, which is also due to domestic history. Despite the delay, it proves that in our country, as in most of Europe, the historical roots are not in the construction of megacities, the construction of sky-high skyscrapers concentrated in relatively small areas, but rather in the territorial expansion of cities, the development of urbanization in agglomerations and various settlement forms.

Kulcsszavak

városkutatás,
urbanizáció,
város típusok,
funkciók,
vonzáskörzetek,
településfejlesztés

Napjainkban a népesség jelentős, a mi kontinensünk lakosságának a döntő többsége városlakó vagy városias környezetben él. A város fogalmának, típusainak és a jogi kiváltságainak a kutatása Magyarországon a 20. században felerősödött. A városi sajátosságokkal társadalomtudomány több ága foglalkozik, így földrajz, gazdaság, igazgatás, művészet, geográfia, etnográfia, stb. Napjaink városkutatói számára fontos kihívás a város és vonzáskörzetében élő lakosság életmódjának multidiszciplináris kutatása, valamint az urbanizáció hazai lehetőségeinek a vizsgálata. A tanulmány azoknak a történeti diszciplináknak a hazai kutatóit mutatja be, akik a hazai városfejlődést tudományos munkáikban feltárták, a városfejlesztés lehetőségeinek kidolgozásához hozzájárultak. A különböző kutatói körök munkásságából a város és környezetének, a vonzáskörzetek urbanizálódásának a hazai jellegzetességeit ismerhetjük meg, amelyek alapján napjaink település- és társadalom kutatói az életminőség jelenlegi jellemzőit és várható feladatait igyekeznek bemutatni, prognosztizálni. A magyar városkutatás a nemzetközi kutatásokhoz képest kissé megkésett, aminek oka a hazai történelemből is adódik. A megkésettség ellenére a kutatások bizonyítják, hogy hazánkban, akárcsak Európa nagy részén, nem a megapoliszok, a viszonylag kis területre koncentrálódó, egeket ostromló toronyházak építésének vannak meg a történelmi gyökerei, sokkal inkább a városok területi kiterjedésének, az agglomerációkban és a különböző települési formákon a városiasodás fejlesztésének van jövője.

Beérkezett: 2025.05.21.

Bírálat: 2025.06.05.

Elfogadva: 2025.06.07.

Bevezetés: A városkutatás új kihívásai

Napjainkban a népesség jelentős, a mi kontinensünk lakosságának a döntő többsége városlakó vagy városias környezetben él. Az arányok pillanatnyi pontosítása sem szükséges, elég az éves statisztikai átlagok trendjét figyelembe venni ahhoz, hogy kijelenthessük, a fejlettebb országokban ez elérheti a 90%-ot, míg Közép-Kelet Európa országaiban a lakosság 60-70%-a urbanizált lakókörnyezetben él. A KSH adatai szerint Magyarországon 2024-ben a lakosság 70,22%-a volt városlakó (KSH, 2024).

A város fogalmának definiálása azonban közel sem egyszerű feladat, annak ellenére, hogy az emberi civilizáció általunk ismert kezdeteiről azt tudjuk, hogy Babilontól Athénig, Rómától Bizáncig híres városok határozták meg az ókor történetét. Csakhogy épp Athén híres tudósa, Platón világított rá az Állam című művében (Platón, i.e. 375 körül) arra, hogy ezek a városok valójában államok voltak, amelyek egy-egy nagyobb térség politikai, gazdasági, hatalmi

uralmát is ellátták. Hogy miképpen, annak megértéséhez Platón művét akár az első politológiai szakkönyvnek is tekinthetjük. A mi városaink történetének vizsgálatához nézzük példaként inkább Rómát, amely sok száz éven keresztül őrizte és bővítette hatalmát, jelesül a Kárpát-medencében is, és egy birodalom névadója lett. A római birodalom településeinek fejlesztése ugyanis számos olyan dologra rávilágít, amelyeket akár a modern városok elemzésénél is figyelembe vesznek. Voltak katonai városaik, provincia központjaik, a nagy kereskedelmi utak mellett lévő polgárvárosaik. Ezek ugyan a birodalom bukása után tönkrementek, de fél évezred múltán, amikor a magyar honfoglalást követően az államalapítást I. István elindította, kiderült, hogy az egyházi, a királyi és királynői központok olyan helyeken épültek, ahol már voltak pannóniai városok (Lácza 2005:27-38). Az egykori kereskedelmi utakat is felfedezték elődeink, ahogy azt a Tihanyi Apátság alapító leveléből, az egyik legrégebbi magyar nyelvű forrásunkból, tudjuk – *Fehervaru rea meneh hodu utu rea* –, amit ma így mondanánk, a Fehérvárra menő hadiútra (A tihanyi apátság alapító levele, 1055). Mindezekből gondolhatnánk arra, hogy a városalapításnak vannak olyan örök tényezői, amelyeket napjainkban is érdemes számításba venni. A válasz azonban e téren sem ilyen egyszerű. A városnak, mint települési típusnak a definíciója körül az elmúlt évszázadban számos nehézség, vita és koronként, területenként eltérő indoklása született meg. Magyarozatként szolgál az a sokféle szempont, amely részben a kutatók érdeklődéséből, részben a városi funkciók sokszínűségéből adódott. Más szempontot helyez a kutatása középpontjába a régész, a művészettörténész, az etnográfus, a gazdaság- vagy a társadalomkutató (Szende 2012).

A hazai városkutatás eredményei a különböző tudományágak kutatóinak munkásságában

Ha korszakonként vizsgáljuk, akkor a feudalizmus alap struktúrájában sajátos jogi státuszú, kiváltságolt helyzetű és méretű városokról beszélhetünk, ahol a lakosság életmódja, foglalkozása, társadalmi helyzete jelenti a kutatás gerincét. A városi privilégiumok alapján a jogtörténész a középkori városok jogállásából vezeti le a városi magisztrátusok statútumaikban rögzített szuverenitásra való törekvését, míg a mezővárosok esetében azt veszi elsősorban szemügyre, hogy ki és milyen kiváltságot adott a településnek. Werbőczy évszázadokon át használt, 1514-ben megjelentetett Hármaskönyvében a város fogalmát így definiálta: "Városnak nevezzük

mintegy a polgárok egyetemességét, mivel itt a népeknek nagy száma gyűlt össze. A város pedig házaknak és utcáknak a szükséges falakkal és erődítésekkel körülkerített (Werbőczy 1514). Ezzel valójában csak a szabadkirályi kiváltsággal ellátott városokat határozta meg, de egyéb jogállású városaink is voltak. Kiemelkedően sok mezővárosról tudunk, amelyeknek nemcsak az uralkodó, hanem a földesuraik is adhattak kedvezményeket (Kubinyi 2004). Így bíróválasztási jogot, adózási kedvezményt vagy vásártartási jogot, esetleg – mint betelepített hospeseknek (vendégeknek) –, akik sajátos termelési kultúrát hoztak, például a szőlőművelést. Utóbbiak esetében nem a település kapott kedvezményeket, hanem a telepesei, és ugyanez lett érvényes később a hajdúvárosok kiváltságolt közösségére is. Itt viszont nem a polgárosodás felé mutató városiasodásról volt szó, mivel a kollektív nemességük a rendiségnek az egyik megnyilvánulásává vált.

A hazai várostörténeti vizsgálatok tágabban értelmezve a múlt fontos eseményeit, nemcsak a nyugati világ ipari, kereskedelmi helyzetéhez viszonyítják városainkat, hanem a magyar városok esetében arra is kíváncsiak, hogy a lakosok életmódja, a kapcsolatrendszerük, stb. mennyiben hasonlított vagy tért el azokétól, illetve milyen sajátos történelmi helyzet hatását mutatják. Ezen a téren a magyar várostörténeti kutatásoknak számos kiemelkedő kutatójáról beszélhetünk, akik azonban nagyrészt a 20. században kutattak, aminek okai és eredményei megközelítően egy évszázados megkésettiséget jeleznek. A kutatások nemcsak a városodásnak a nyugati mintákhoz viszonyított megkésettiséget állapították meg, hanem az azoktól való eltéréseket is mutatják. A történetírásban a fordulatot Mályusz Elemér munkássága indította el, aki a helytörténeti kutatás feladatairól 1924-ban íródott munkájában (Mályusz 1924) a források ismeretére, és azok szakszerű, hiteles értelmezésére hívta fel a figyelmet. Pályatársai és az őket követő generáció kutatói ezután már egyre több dimenzió, több diszciplína szempontrendszerét építették be munkájukba, miközben követték a források feltárásának módszerét, és ezzel egy komplexebb várostörténeti kutatás indult el. Kiváló példa erre Hajnal István munkássága, aki 1939-ben jelentette meg *Történelem és szociológia* című tanulmányát (1939). Áttekintette ebben az írásban a nyugat-európai társadalomkutatók, köztük filozófusok, szociológusok munkáit, és leszögezi, hogy a történelem és a szociológia ugyan együvé tartozik, mindkettő óriási munkát végez a társadalom megismerése érdekében, azonban mindenki „a maga külön nyelvén” teszi ezt. Válaszul egy ismertető-értékelő tanulmányt írt Erdei Ferenc (1942), amelyben leírja, hogy

Hajnal végig történésznek vallja magát, de feldolgozta kora ismert szociológiai irányzatait és eredményeit, és ennek hatása érződik a társadalomtörténeti munkáin. A harmadik neves társadalomtörténész Bibó István, aki Erdei Ferenc munkáinak megjelenését követően nagyon alapos értékelést írt ezekről. Kettejük között a települések megítélésében és tervezésében voltak azonosságok, elsősorban annak a tudományos célnak az elérésében értettek egyet, hogy megismerjék hol és hogyan élnek az emberek. Ehhez adott teret a településszociológia (Tamás é.n.). Előbb azonban érdemes Erdei Ferencről néhány gondolatot megelőlegezni. Ő a népi írók köréhez tartozva vált ismertté, akik a parasztság mindennapjairól, gondjairól gyűjtöttek és írtak új információkat. A falukutatást vállalók egyszerre akartak szépirodalmi, tudományos és még politikai eredményeket is elérni. Bibó erről úgy vélekedik, hogy minden tisztességes szándék ellenére ilyen vegyes műfaj nem létezik, őket inkább válságíróként határozza meg, akiknek a tevékenysége megtermékenyítően hatott mindazon területeken, ahol szerették volna. A legtöbb eredményes szociográfiát készítették, de a tudományos és a politikai szintig leginkább Erdei Ferenc jutott el. Ezt egyetlen mondattal indokolja Bibó: „Erdi középponti tétele az, hogy ami itt válságban van, az maga a paraszti életforma.” (Bibó 1940). Összeveti a négy alapmunkáját – Futóhomok, Paraszток, Magyar város és a Magyar falu – amelyek összegzéseként megállapítja, hogy míg az északi és a nyugati paraszток a saját történelmük folyamán átalakultak földművelő polgárrá, addig Közép-Kelet Európában, és innen elsősorban a magyar parasztságról ír, a sajátos történelmi helyzetből következően, félúton megálltak. Erdei szerint a magyar paraszti kultúra elemi, közösségi és általános jellege a huszadik században felbomlott. Értelmezzük ezeket röviden!

Elemi kultúra a parasztságé, ami minden megnyilvánulásával kötve van a termeléshez, és ez a legdöntőbb eleme. Az alkotásoknak funkciója is volt, pl. népszokások, termékenységvarázslatok, fonók, stb. kísérője. A technológia fejlődésével azonban a közös munkavégzés fokozatosan, de elég gyorsan átalakult.

A következő sajátosság közösségi volta, vagyis még akkor is az egységes paraszti zsinórmértékhez igazodik, ha pl. egy-egy nótafa, mesefa újat alkot. Az egyéni alkotás beolvad a közösség szabályaiba. A harmadik, nagyon lényeges elem, hogy a paraszti kultúrát általánosnak mondja, amelynek nincsenek külön művelői és élvezői, mint például a városi kultúra esetében. A fentiek azonban a modern kulturális szolgáltatások – színház, rádió, film, stb – korában

megváltoztak, az alkotók a paraszti közösségből legtöbbször kiváltak, személyesen ismertek lettek, és ha van is hagyományápolás, az új közösségi alkotás egyre ritkább lett. Ezt Bibó mellett több néprajzos és történész is alátámasztotta (Balogh 1973).

Éppen ezért Erdei leszámolt a hagyományokon megújított falu illúziójával, sokkal inkább az életmódváltásban keresi a megoldást. A magyar város című kötetében már rátalál egy olyan magyar sajátosságra, amelyben felismeri a polgárosodás csíráit. Ennek lényege, hogy a városi szervezetű életben külön válik a munkahely és a lakás, ami a magyar parasztság esetében a tanyás mezővárosok életében volt megfigyelhető. Számos alföldi mezőváros esetében adódott erre példa, hiszen a török hódítás évszázadaiban az állattartás visszatért a honfoglalás kori transzhumáló formához, vagyis a szállásokon tartották az állatokat, de a család a városban élt. Voltak helyek, ahol ez a kéthelyszínes gazdálkodás évszázados magyar hagyományként maradt fenn, és akadtak olyan városok is, ahol a 18. századi betelepítések település szerkezete ilyen módon működött. Ezt a lehetőséget felismerve, Erdei a magyar falu átalakításának és a paraszti életformának a városihoz való igazítási lehetőségét tartotta Magyarországon jövőformálónak (Erdei 1940:156-168). A történészek közül a magyar parasztság életének, gazdálkodásának kiemelkedő kutatói, elsősorban a debreceni egyetem egykori történész professzora, Szabó István és köre – a tanítványainak, barátainak – kutatásai ezt a felismerést megerősítették (Szabó 1972). Szabó István munkássága szorosan kapcsolódott a parasztság polgárosodásának vizsgálatához, de épp a történészi kvalitásának mutatója, hogy felismerte, a jogilag egységesedő parasztság már 1848 előtt sem volt egységes, minimum három rétege volt – telkes jobbágy, házas zsellér és házatlan zsellér – akik a későbbiekben is másképp tudtak polgárosodni. Az egységesnek tekintett parasztság rétegei aszerint boldogulhattak, hogy milyen és mennyi termelőeszközzel rendelkeztek. A marxista történetiszemlélettől ez a megközelítés eltért, amiért mellőzték, de munkái és tanítványainak kutatási eredményei végül megjelentek.

A kutatásaikba természetesen bekerültek a mezővárosi viszonyok vizsgálatai. Néhány példa a teljesség igénye nélkül a Szabó István Iskola kutatóinak munkáiból: Orosz István a hegyaljai szőlővárosokról (Orosz 1984), Rácz István a hajdúvárosokról (Rácz 1974), Balogh István a debreceni civisekről és a hajdúkról (Balogh é.n. és 1969), Gyimesi Sándor a kelet-közép-európai városfejlődés sajátosságairól írt (Gyimesi 1975), és végül kiemelhetjük Hársfalvi Péter Nyíregyháza városi fejlődéséről írott munkáját

(Hársfalvi 1982). Az Önkormányzat Nyíregyházán a XVIII-XIX. században című monográfiájáról Orosz István azt írta (Orosz 2019), hogy az önerőből megváltakozó város privilégiumát az utolsó nagy városi privilégiumi formának tartotta Hársfalvi, és a saját önkormányzatát kialakító város történeti monográfiája példa arra, hogy hogyan kell a modern várostörténetet művelni. Másrészt a nyíregyházi önkormányzat létrejötte olyan belső energiákat bizonyított, amely igazolta Erdeit, miszerint a városi lakással és a bokortanyákban működtetett gazdálkodási központtal élő nyíregyháziak speciális városi életformát alakítottak ki. A koncepcióját azonban a kortársak és az utódok egy része bírálta, különösen az 1945-ös Erdei és Bibó által közösen kialakított országos közigazgatási reformterv kapcsán. Az Erdei által megfogalmazott kettős társadalom elméletének része lett a város és vonzáskörzetén fejlődő tér és társadalom fejlesztési modellje. Az új politikai hatalom, a szocializmus kora azonban ezt nem fogadta el, és más modellek kerültek napirendre mind a falvak átalakítása, mind a városok fejlesztése szempontjából (Bognár 2022). Itt és most nem térünk ki a mezőgazdaság kollektivizálásának a társadalmi hatásaira, sem az újonnan alapított szocialista iparvárosok jelenére, inkább egy másik aspektusból, a földrajztudomány képviselőinek a véleményét idézzük fel.

Elsőként az új történetiszemlélet elindítóinak kortársát, Mendöl Tibort említhetjük, akinek 1932-ben megjelent könyve, a Táj és ember (1932) a földrajztudományon belül, a párizsi tanulmányainak hatására, egy új irányzatot indított el. A településföldrajz szemszögéből vizsgálta a török hódítás után benépesedő telepes helyek, mezővárosok keletkezésének, morfológiájának, funkcionális működésének és a lakosságuk életének a vizsgálatát (Győri 2020). Mendöl az Alföld település-földrajzi vizsgálata mellett a városhálózat funkcióit is igyekezett feltárni. Így érte el, hogy a társadalomtudomány egyéb területein dolgozó kortársai őt tekintették a fiatal társadalom-földrajzos nemzedék meghatározó egyéniségének.

Erdei és Mendöl között szakmai vita alakult ki arról, hogy a tanyás mezővárosok életében maradt-e olyan erős kapcsolat a tanyán és a városban élők között, hogy valóban lehet-e ez a minta a jövő településfejlesztésben. A vitát sajnos a történelem a tudósok nélkül akarta eldönteni, a folytatást pedig a tudós utódokra hagyta.

Közülük a történettudománnyal szorosan összekapcsolódó történeti földrajz egyik kiválóságának, Frisnyák Sándornak a Magyarország történeti földrajza című könyvére (1990) hívom fel a figyelmet. Ő a kutatott diszciplínáját úgy

definiálta, hogy a történeti földrajz az elmúlt időszakok tájainak oknyomozó és magyarázó leírását adja, amelyben már élt és hatott az emberi társadalom. Vagyis központi tényező a földrajzi környezetet ismerő, használó és átalakító ember, a természeti erőforrásokat racionálisan hasznosító társadalom. Munkája sokat segít annak az elfogadásában, hogy az elődeink képesek voltak a transzhumáló gazdálkodási móddal a folyószabályozások előtt is védett településeken élni, és a szállásokon legeltetni vagy a természet kincseinek a kiaknázásával gazdálkodni. Ez megerősíti a kettős struktúra történeti gyökereit, másrészt megindokolja, hogy miért éppen ott alakultak ki ahol a településeink évszázadokkal ezelőtt, és maradtak fenn az árvizek idején is. Az ugyanezen munkában kifejtett életkamra elmélet kitér arra, hogy a nagyobb települések, a városok ott jöttek létre, ahol a földrajzi tájak találkozásainak a legvédettebb részét megtalálták, ahol az életfeltételekhez szükséges ivóvíz volt a közelben, ahol az utak találkozásához közel lehettek, hogy kereskedhessenek, iskolákat működtessenek, ügyeiket intézhessék, hitüket megvallhassák. A magyar települési rendszert ilyen szemmel figyelve, felismerhető, hogy városaink évszázados múltjának a magyarázata éppen ősainknak a földrajzi adottságok felismerési bölcsességében rejlik. A következő kiemelkedő történeti földrajz tudósunk, Beluszky Pál, aki minden településtípusunkról írt, a városok vonzáskörzeti jelentőségét taglalta, a főváros és a vidéki városok súlyát elemezte, kitért a várostörténeti kutatásokban az etnikai sajátosságokra stb. (Beluszky 2001).

A magyar városi életről a fenti szerzők ugyanakkor keveset írtak, hiányzott még a kutatóknak az a csoportja, akik a szokásos városi élet mindenapjainak a kutatását felvállalta volna. Ezt indította el Bácskai Vera munkássága, aki a várostörténet kutatásának új lendületet adott, és az általa patronált Hajnal István Kör Társadalomtörténeti Egyesület tagjai közül szinte kinevelt egy kutatócsoportot. Foglalkozott a magyar városok tipológiájával, a piackörzetek alakulásával és az újkori városok kutatómódszertani kérdéseivel (Bácskai 1988). Az első átfogó, az új szemléletet tükröző monográfiát Nagy Lajossal közösen készítették, amelyben az 1828-as országos összeírás feldolgozását statisztika módszerekkel végezték (Bácskai és Nagy 1984). Az országosan egységes formátumú összeírás lehetővé tette, hogy a piacközpontok elemzését faktoranalízissel, illetve klaszterelemzéssel dolgozzák fel. Kevés, pontosabban a modern kori összeírásokig szinte nem is létezett olyan forrás, amely a statisztikai módszerek alkalmazását, számítógépes adatbázis készítését lehetővé tennék. Az 1828-as összeírás

számos olyan városi funkcióra világított rá, amelyek Európában másutt is léteztek, és olyanokra is, amelyek sajátos magyar jellegűnek tekinthetők. Például kiderült, hogy a piacközponti funkció erősségét a központ és vidéke együttesen befolyásolja, hogy a nagy vonzáskörzetű települések nem mindig estek egybe a hagyományos nagy városokkal, illetve, hogy hazánkban a legfontosabb központokra jellemző a kézművesipar sokszínűsége, jelentősnek tekinthető a mérete és az egyéb városi funkciók megléte. Az elemzési eredmények felhívják a figyelmet, hogy a piacközpontú funkció mellett szükségesnek tartották legalább egy, de inkább több nem gazdasági funkció meglétét is. A 22 szabadkirályi város, a hat püspöki székhely és a 29 legnagyobb mezőváros esetében a jogi státusz és a városi funkciók már elváltak egymástól, és a fejlődés inspirátora, hogy minél nagyobb és fejlettebb legyen a környező vidékével a városnak a kapcsolata. Bizonyítja ezt Nyíregyháza gyors fejlődésének az esete. Ugyanakkor az is igaz, hogy a gazdasági fellendülése ellenére sokat kellett a Nyíregyházának várnia és küzdenie a fejlettebb jogállás megszerzéséért, amint az olvasható Hársfalvi fentebb idézett munkájában.

A Bácskai Vera konklúziója tehát megerősíti, hogy a város és környékének fejlődési lehetőségei összekapcsolódtak a 19. század második felére, ott jöttek létre nagyobb központok, ahol a vonzáskörzetben sokoldalú mezőgazdasági árutermelés folyt, amihez megfelelő, legalább az országos átlagot elérő kézművesipar és kereskedelem kapcsolódott, és ez az, ami Erdei felismerésének újragondolására ösztönöz. Ehhez jó lenne egy útbaigazító összefoglaló várostörténeti-kutatási monográfia, de ez nem készült el. Ugyanakkor számos város monográfiája jelent meg az elmúlt évtizedekben, amelyeknek struktúrája, színvonala lehet eltérő, de szinte biztos, hogy új források sokaságát dolgozták fel, továbbá az évfordulók kapcsán rendezett konferenciákon és a megjelentetett konferenciakötetekben magas színvonalú előadások hangzottak el, jelentek meg. Az utóbbi két évtizedben azonban a pénzügyi források csökkenése visszavetette ezeknek a helytörténeti kutatásoknak a finanszírozását. Más városkutatók ugyanezen időszakban újabb, a kor teremtette új problémakörökre, az urbanizáció globális alakulására is koncentráltak. Ilyen magyar kutatóként hivatkozhatunk Enyedi György munkásságára. Akadémiai székfoglaló előadásában 1982-ben – Az urbanizációs ciklus és a magyar településhálózat átalakulása (1984) – témában kifejti, hogy a városok kutatása egyre több szakterületet érint, ami leginkább a gazdaság

átalakulásának a következménye. Úgy véli, nem elég a konfliktusok feltárása, hanem a településhálózat formálásához az új fejlődési pálya irányait ki kell jelölni, illetve törekedni kell az egyensúlyi helyzet megtalálására. Felhívta a figyelmet arra, hogy a településhálózatot dinamikus rendszerként kell kezelni, és azt bizonyította, hogy az ipari forradalom óta eltelt évszázadokban – nemcsak Magyarországon, hanem világméretben – a modern urbanizáció ciklikus jellegű. Tételét konkrét példákkal támasztja alá, az általa megállapított négy szakasz ugyanakkor elméleti keretet ad. Az első szakasz a városrobbanás korszaka, amelyben az új technológia terjedése vonzza a lakosságot. A második szakaszt a relatív dekoncentráció jellemzi, amelyben a növekedés lassul, lecsökken, viszont gyorsan gyarapodnak a nagyvárosok környezetében lévő települések, amelyek természetszerűen differenciálják a falvakat. Lesznek urbanizálódó és hanyatló falvak, vagyis megjelenik az agglomeráció fogalma és gyakorlata, tehát kialakulnak urbanizálódó és rurális térségek. A város, mint központ, növekedése megáll, eljut a harmadik fázisba, amelyet dezurbanizációs szakasznak tart. Ennek következménye, hogy egy idő után az agglomeráció fejlődése is megáll. Ez nem jelenti viszont azt, hogy a régi falu visszaállítható lenne, mint ahogy ezt számos kutató gondolta, annál is inkább, mert a lakosság döntő többsége már nem az agrárszférában dolgozik. A régi falura legfeljebb hasonlító jegy a település mérete és a természet közeli életforma, a kialakuló új közösségek ott, ahol a közlekedési lehetőségek adottak, stb. A lakosságot mobilizálják a városias környezetben megjelenő új lehetőségek, azaz folytatódik vidéki környezetben egy újabb differenciálódás. Ez elvezethet egy újabb koncentrációhoz, vagyis egy negyedik szakaszhoz, amelyben valamilyen új funkció, technológia, stb. elindít egy fejlődési trendet, ami vagy fellendülését, vagy új városi központ(ok) kialakulását eredményezik (pl. az óvárosi központ mellett az új városnegyedek alközpontjai alakulnak ki). Bár Enyedi végigvezeti a ciklusokat a globális térben, és vizsgálja a magyar viszonyok alakulását is, a teljesség igénye nélkül itt arra kívánom felhívni a figyelmet, hogy a megkétszerezés ellenére úgy találja, hogy a ciklusok hazánkban is, némileg módosulva, felfedezhetőek. A kutatóink, esetenként a szakpolitikusaink is, ennek kapcsán írtak fogyó és várossá avanzsáló falvainkról, zsugorodó városainkról (Bodnár 2013; Rechnitzer, Csizmadia és Grosz 2004; Jelinek és Virág 2020). A bőséges szakirodalom, az átélt változások részletesebb

ismertetését meghagyom másoknak, és visszatérek a magyar településhálózat alakulásában felfedezhető organikus folyamatokra.

A 21. századi urbanizáció kutatási feladata az életminőség vizsgálata

Úgy gondolom, és arra kívánom felhívni a figyelmet, hiszen a fentiek ezt erősítik, hogy hazánkban, akárcsak Európa nagy részén, nem a megapoliszok, a viszonylag kis területre koncentrálódó, egeket ostromló toronyházak építésének vannak meg a történelmi gyökerei, sokkal inkább a városok területi kiterjedésének, az agglomerációkban és a különböző települési formákon a városiasodás fejlesztésének van jövője.

Bár már létezik a futuroológia, mint diszciplína, de hogy milyen lesz a jövőnk, arról bizonyosságot majd csak a történelem ad. Mégis érdemes a 20. század utolsó negyedében alkotó divatos és ellentmondásos, de nagyhatású filozófus, történész gondolkodójának, Foucault-nak a hatalomról történő elmélkedését idézni. Az 1978-79-ben a Collège de France-ban tartott előadássorozatában foglalta össze a műveiben többször emlegetett biohatalom és biopolitika koncepcióját (Foucault 1978-79). A rövid definíciója szerint a racionalitás megköveteli a hatalomtól az élet biztosítását és annak sokszorozódását, rendben tartását. Egy bővebb idézet szerint: a biohatalom „olyan hatalom, amely pozitív hatással van az életre, amely arra törekszik, hogy azt igazgassa, optimalizálja és sokszorozza, pontos ellenőrzésnek és átfogó szabályozásnak vetve alá.” (Uo)

A lehetséges megvalósítási módozatok mérlegelése nélkül, annyit kiemelhetünk, hogy az emberi élet középpontba helyezése, különösen a mostani háborús viszonyok között, pozitívként értékelhető.

Sokkal konkrétabb véleményt és útmutatást fogalmazott meg a jövő városkutatói számára 2010-ben a Nyíregyházán tartott előadásában Bácskai Vera (Bácskai 2010) Az ezredfordulón megjelent munkákról az a véleménye, hogy „a kultúrtörténet, kulturális antropológia, a mikrotörténet, a mindennapok története, a nemek története új kihívásainak vonzásában a várostörténészek is egyre inkább e részkérdésekre fordították a figyelmüket. Ezek a tanulmányok valóban emberközpontúak voltak: számok helyett emberekkel, mindennapi életükkel, életstratégiájukkal, sorsukkal foglalkoztak.” (Uo). Végig tekint a hazai és a nemzetközi városkutatás tematikáján, és egy norvég konferencián elhangzott előadásból származó idézettel zárta előadását: „A város – Rodger találó megfogalmazásában (1997)

– kaleidoszkópszerű és sűrített emlékezet, amely épületeivel, tereivel, színeivel és szerkezetével mintegy összegzi a városlakók megélt tapasztalatait. A lakosság „mentális térképe” városáról ugyan eltérő, de a térszerkezet és az épületek értékeit szimbolizálnak, hagyományokat visznek tovább, jelentést hordoznak. E jelentések megfejtése nemcsak a modern város kutatóinak feladata; a várostervezésnél a városigazgatás sem hagyhatja ezeket az értékeket figyelmen kívül.”

A Debreceni Egyetem Egészségtudományi Karának – és már a jogelődjének is – néhány oktatója hasonlóan gondolkodott a városkutatásról, így elindították Nyíregyháza város lakosságának az életminőségét vizsgáló, kétévente megismételt kutatásukat. A kutató team munkásságának az eredményeként olyan információkat tudtak a város vezetésének átadni, amelyekkel hozzájárultak a város életének jobb szervezéséhez. Az *Acta Medicinae et Sociologica* most megjelent számában ezekről a kutatásokról olvashatunk.

Felhasznált irodalom

1. A tihanyi apátság alapító levele (1055): Főapátsági levéltár, Tihany fasc. 1. n. 1. Magyar nyelvemlékek, elérési forrás:
https://nyelvemlekek.oszk.hu/adatlap/tihanyi_apatsag_alapitolevele
2. Bácskai Vera; Nagy Lajos (1984): Piackörzetek, piacközpontok, városok Magyarországon 1828-ban, Akadémiai Kiadó, Budapest
3. Bácskai Vera (1988): Városok és városi társadalom Magyarországon a IX. század elején, Akadémiai Kiadó, Budapest
4. Bácskai Vera (2010): A magyar várostörténet-írás a 21. század elején, Elhangzott a 17. Szabolcs-szatmár-beregi Nemzetközi Levéltári Napokon 2010. szeptember 23-án.
5. Balogh István (1969): Hajdúság, Gondolat Kiadó, Budapest
6. Balogh István (1973): A parasztság művelődése a két világháború között/Értekezések a történeti tudományok köréből, Új sorozat 66., Akadémiai Kiadó, Budapest
7. Balogh István (é.n.b): Cívisek társadalma, Misztótfalusi Kiadó, Debrecen
8. Beluszky Pál (2001): A Nagyalföld történeti földrajza, Dialóg-Campus Kiadó, Pécs-Budapest
9. Bibó István (1940): Erdei Ferenc munkássága a magyar parasztság válságának irodalmában, In: Bibó István válogatott tanulmányok 1935-1944 I. kötet Magvető Kiadó, Budapest, 183-201
10. Bodnár Judit (2013): Bevezetés: A kritikai városkutatás kritikája, In: Jelinek Csaba; Bodnár Judit et al...(Szerk): Kritikai városkutatás, L'Harmattan Kiadó, Budapest, 10-21
11. Bognár Bulcsu (2022): A társadalmi terek újragondolásával város és vidékének egységéért. - Erdei Ferenc 1945 utáni koncepciójának alakváltozásairól, Tér és Társadalom, 36. évf. 2022/2:26-47
12. Enyedi György (1984): Az urbanizációs ciklus és a magyartelepüléshálózat átalakulása/Értekezések Emlékezések, Akadémiai Kiadó, Budapest
13. Erdei Ferenc (1940): Város és falu szintézise, Társadalomtudomány, 1940:156-168
14. Erdei Ferenc (1942a): Történelem és szociológia. Egy szociológus történész, Társadalomtudomány, 1942:364-496

15. Foucault Michel (1978-79): Biopolitika és biohatalom, In: Adams R. (2017): Michel Foucault: Biopolitika és Biohatalom/Kulcsfontosságú koncepció, Elérési forrás:
<https://criticallegalthinking.com/2017/05/10/michel-foucault-biopolitics-biopower/>
16. Frisnyák Sándor (1990): Magyarország történeti földrajza, Tankönyvkiadó, Budapest
17. Gyimesi Sándor (1975): A városok a feudalizmusból kapitalizmusba való átmenet időszakában: funkcionális és strukturális változások Nyugat és Közép-Kelet-Európa városhálózatában, különös tekintettel Magyarországra. Gazdaságtörténeti értekezések (7). Akadémiai Kiadó, Budapest
18. Győri Róbert (2020): Mendöl Tibor (1905-1966), a Budapesti Tudományegyetem Emberföldrajzi tanszékének alapító professzora, Földrajzi közlemények, 2020/4:411-427
19. Hajnal István (1939): Történelem és szociológia, Századok, 1939/1-3. sz. 1-32
20. Hársfalvi Péter (1982): Az önkormányzat Nyíregyházán a XVIII-XIX században. / Értekezések a történeti tudományok köréből, új sorozat 97., Akadémiai Kiadó, Budapest
21. Jelinek Csaba; Virág Tünde (2020): Zsugorodó városok és társadalmi egyenlőtlenségek Magyarországon, Szociológiai Szemle 2020/2:4-26.
22. KSH (2024): A városi lakosság aránya, elérési forrás:
https://www.ksh.hu/stadat_files/fol/hu/fol0008.html
23. Kubinyi András (2004): Városhálózat a késő középkori Kárpát-medencében Történelmi Szemle XLVI évf.2004/12:1-30
24. Lácza Magdolna (2005): A tradicionális kereskedelmi útvonalak lehetőségei a határokon átívelő kereskedelemben In: A határon átívelő együttműködés perspektívái – a nemzetközi logisztikai hálózat kialakítása, Nyíregyházi Főiskola, 27-38.
25. Mályusz Elemér (1924): A helytörténeti kutatás feladatai, Századok 1923 1924/57-58. évf. 538-566
26. Mendöl Tibor (1932): Táj és ember/Az emberföldrajz áttekintése, Kincsestár, Magyar Szemle Társaság kiadványa

27. Orosz István (2019): Emlékezés Hársfalvi Péterre, Szabolcs-Szatmári Szemle 2019/1:114-119
28. Orosz István (1984): Településrend és a kertek típusa Tokaj-Hegyalja mezővárosaiban a XVII–XVIII. században. Ethnográfia, 1984:520– 540.
29. Platón (i. e. 375 körül): Az állam, Gondolat, 1968
30. Rácz István (1974): Az országos nemesi jogok élesztése a hajdúvárosokban, Debrecen
31. Rechnitzer János; Csizmadia Zoltán; Grosz András (2004): A magyar városhálózat tudásalapú megújító képessége az ezredfordulón, Tér és Társadalom, 18. évf. 2004/2:117-156.
32. Rodger R. (1997): A report from the Conference in Urban History in Trondheim, 1997. nov. 21–22.
33. Szabó István (Szerk.) (1972): A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában 1848-1914 / Tanulmányok, Akadémiai Kiadó
34. Szende Katalin (2012): Városkutatás és rezidencia-kutatás európai helyzetkép és magyar eredmények, Urbs Magyar Várostörténeti évkönyv VII. 2012. 11–44. p
35. Tamás Gábor (é.n.): Településszociológia a város környékéről - Erdei Ferenc és Bibó István tolmácsolásában, In: Szemléletmód, elérhető forrás: webnode.hu
36. Werbőczy István: Hármaskönyvről (1514), In: Rubicon, (1993) 4. évfolyam 8-9. szám 32-33.